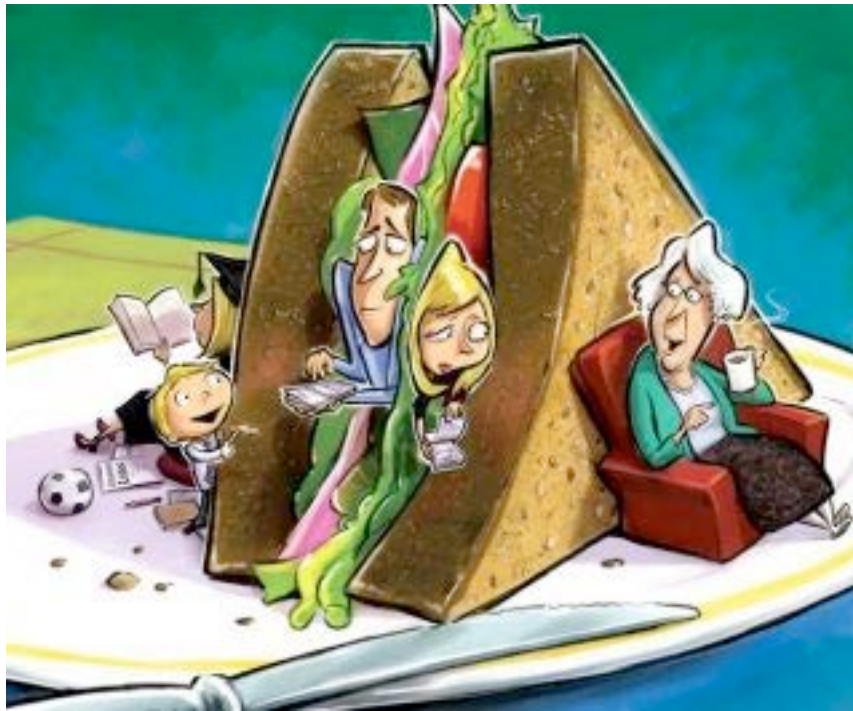

The Sandwich Generation: Honoring Parents and Caring for Children

Rabbi Efrem Goldberg
Boca Raton Synagogue

- I. Introduction
  - a. Sandwich generation – Pew research results and implications

- II. Kibud Av V'eim – Honoring Parents
  - a. Sources
  - b. Abarbanel – promise of long life is qualitative, not quantitative
  - c. Why so important?
    - i. Sefer Ha'Chinuch – way of honoring Hashem Himself
    - ii. Rav Dessler – when realize wouldn't be here without parents, realize wouldn't be here without Hashem.
  - d. Shulchan Aruch - applies to all
  - e. In Laws -
    - i. Sefer Chareidim – respect of in laws reflects on marriage
  - f. Halacha
    - i. Sefer Chasidim – even though parents can forgo, still have heavenly obligation
    - ii. Chayei Adom – fulfill in thought, speech and action

- III. Conflicts in honoring parents and sandwich generation
  - a. Rav Aviner
  - b. Rav Shternbuch
  - c. Rav Ovadia

- IV. Critical coping skills
  - a. Love yourself
    - i. V'ahata l'reiacha kamocho – love yourself before neighbor
    - ii. Gra – primary role is to family before parents
    - iii. Pele Yoeitz – loving yourself is a form of loving Hashem
  - b. Building an emotional iron dome and don't absorb negativity
  - c. Recognize strengths and weakness and be honest with expectations
  - d. Set boundaries in both directions
  - e. Embrace role and responsibilities.
    - i. Mission right now – don't fight the position or role you find yourself in
    - ii. Story of egg, coffee and carrots, which are you?

The Sandwich Generation

Rising Financial Burdens for Middle-Aged Americans

BY KIM PARKER (<http://www.pewresearch.org/staff/kim-parker/>) AND EILEEN PATTEN (<http://www.pewsocialtrends.org/author/eileen-patten/>)

With an aging population and a generation of young adults struggling to achieve financial independence, the burdens and responsibilities of middle-aged Americans are increasing. Nearly half (47%) of adults in their 40s and 50s have a parent age 65 or older and are either raising a young child or financially supporting a grown child (age 18 or older). And about one-in-seven middle-aged adults (15%) is providing financial support to both an aging parent and a child.

While the share of middle-aged adults living in the so-called sandwich generation has increased only marginally in recent years, the financial burdens associated with caring for multiple generations of family members are mounting. The increasing pressure is coming primarily from grown children rather than aging parents.

According to a new nationwide Pew Research Center survey, roughly half (48%) of adults ages 40 to 59 have provided some financial support to at least one grown child in the past year, with 27% providing the primary support. These shares are up significantly from 2005. By contrast, about one-in-five middle-aged adults (21%) have provided financial support to a parent age 65 or older in the past year, basically unchanged from 2005. The new survey was conducted Nov. 28-Dec. 5, 2012 among 2,511 adults nationwide.

Looking just at adults in their 40s and 50s who have at least one child age 18 or older, fully 73% have provided

at least some financial help in the past year to at least one such child. Many are supporting children who are still in school, but a significant share say they are doing so for other reasons. By contrast, among adults that age who have a parent age 65 or older, just 32% provided financial help to a parent in the past year.

While middle-aged adults are devoting more resources to their grown children these days, the survey finds that the public places more value on support for aging parents than on support for grown children. Among all adults, 75% say adults have a responsibility to provide financial assistance to an elderly parent who is in need; only 52% say parents have a similar responsibility to support a grown child.

One likely explanation for the increase in the prevalence of parents providing financial assistance to grown children is that the Great Recession and sluggish recovery have taken a disproportionate toll on young adults. In 2010, the share of young adults who were employed was the lowest it had been since the government started collecting these data in 1948. Moreover, from 2007 to 2011 those young adults who were employed full time experienced a greater drop in average weekly earnings than any other age group.¹

A Profile of the Sandwich Generation

Adults who are part of the sandwich generation—that is, those who have a living parent age 65 or older and are either raising a child under age 18 or supporting a grown child—are pulled in many directions. Not only do many provide care and financial support to their parents and their children, but nearly four-in-ten (38%) say both their grown children and their parents rely on them for emotional support.

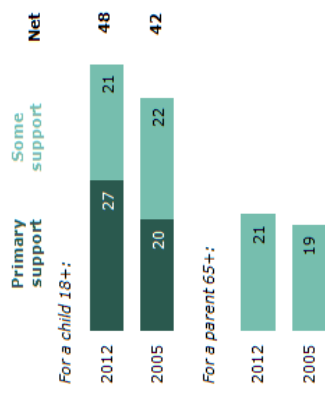
Who is the sandwich generation? Its members are mostly middle-aged: 71% of this group is ages 40 to 59. An additional 19% are younger than 40 and 10% are age 60 or older. Men and women are equally likely to be members of the sandwich generation. Hispanics are more likely than whites or blacks to be in this situation. Three-in-ten Hispanic adults (31%) have a parent age 65 or older and a dependent child. This compares with 24% of whites and 21% of blacks.

More affluent adults, those with annual household incomes of \$100,000 or more, are more likely than less affluent adults to be in the sandwich generation. Among those with incomes of \$100,000 or more, 43% have a living parent age 65 or older and a dependent child. This compares with 25% of those making between \$30,000 and \$100,000 a year and only 17% of those making less than \$30,000.

Married adults are more likely than unmarried adults to be sandwiched between their parents and their children: 36% of those who are married fall into the sandwich generation, compared with 13% of those who

More Middle-Aged Adults Now Supporting Grown Children

% of adults ages 40 to 59 who have financially provided ... in the past year

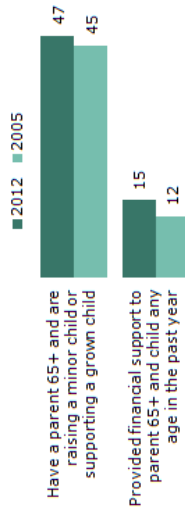

For a parent 65+:
2012: 21
2005: 19

Notes: Based on all adults ages 40 to 59; for 2012, n=844; for 2005, n=1,185.
PEW RESEARCH CENTER Q21.27, P3.4

Middle-Aged Adults "Sandwiched" Between Aging Parents and Kids

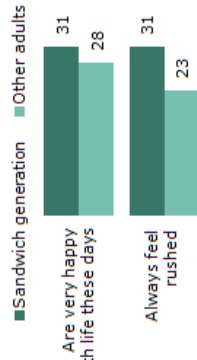
% of adults ages 40 to 59 who ...

Note: Based on all adults ages 40 to 59; for 2012, n=844; for 2005, n=1,185.
PEW RESEARCH CENTER Q21.27, P1.3, 4

Sandwich Generation and Overall Happiness

% of sandwich generation/all adults saying they ...

Note: "Sandwich generation" consists of adults with at least one living parent age 65 or older and who are either raising a child younger than 18 or providing financial support to a child age 18 or older (n=553). "Other adults" consists of all other respondents who do not fall into this category (n=1,958)

PEW RESEARCH CENTER Q1.4

are unmarried. Age is a factor here as well, since young adults are both less likely to be married and less likely to have a parent age 65 or older.

Presumably life in the sandwich generation could be a bit stressful. Having an aging parent while still raising or supporting one's own children presents certain challenges not faced by other adults—caregiving and financial and emotional support to name just a few. However, the survey suggests that adults in the sandwich generation are just as happy with their lives overall as are other adults. Some 31% say they are very happy with their lives, and an additional 52% say they are pretty happy. Happiness rates are nearly the same among adults who are not part of the sandwich generation: 28% are very happy, and 51% are pretty happy.

Sandwich-generation adults are somewhat more likely than other adults to say they are often pressed for time. Among those with a parent age 65 or older and a dependent child, 31% say they always feel rushed even to do the things they have to do. Among other adults, the share saying they are always rushed is smaller (23%).

For members of the sandwich generation who not only have an aging parent but have also provided financial assistance to a parent, the strain of supporting multiple family members can have an impact on financial well-being.³ Survey respondents were asked to describe their household's financial situation. Among those who are providing financial support to an aging parent and supporting a child of any age, 28% say they live comfortably, 30% say they have enough to meet their basic expenses with a little left over for extras, 30% say they are just able to meet their basic expenses and 11% say they don't have enough to meet even basic expenses. By contrast, 41% of adults who are sandwiched between children and aging parents, but not providing financial support to an aging parent, say they live comfortably.

Family Responsibilities

When survey respondents were asked if adult children have a responsibility to provide financial assistance to an elderly parent in need, fully 75% say yes, they do. Only 23% say this is not an adult child's responsibility. By contrast, only about half of all respondents (52%) say parents have a responsibility to provide financial

assistance to a grown child if he or she needs it. Some 44% say parents do not have a responsibility to do this.

When it comes to providing financial support to an aging parent in need, there is strong support across most major demographic groups. However, there are significant differences across age groups. Adults under age 40 are the most likely to say an adult child has a responsibility to support an elderly parent in need. Eight-in-ten in this age

group (81%) say this is a responsibility, compared with 75% of middle-aged adults and 68% of those ages 60 or older. Adults who are already providing financial support to an aging parent are no more likely than those who are not currently doing this to say this is responsibility.

On the question of whether parents have a responsibility to support their grown children, personal experience does seem to matter. Parents whose children are younger than 18 are less likely than those who have a child age 18 or older to say that it is a parent's responsibility to provide financial support to a grown child who needs it (46% vs. 56%). And those parents who are providing primary financial support to a grown child are among the most likely to say this is a parent's responsibility (64%).

Financial Support for Aging Parents and Grown Children

While most adults believe there is a responsibility to provide for an elderly parent in financial need, about one-in-four adults (23%) have actually done this in the past year. Among those who have at least one living parent age 65 or older, roughly one-third (32%) say they have given their parent or parents financial support in the past year. And for most, this is more than just a short-term commitment. About seven-in-ten (72%) of those who have given financial assistance to an aging parent say the money was for ongoing expenses.

Similar shares of middle-aged, younger and older adults say they have provided some financial support to their aging parents in the past year. It is worth noting that many parents age 65 or older may not be in need of financial assistance, so there is not necessarily a disconnect between the share saying adult children

Public Says Providing for Elderly Parents in Need Is a "Responsibility"

% of all adults saying each is ...

Notes: Based on all adults. "Don't know/Refused" responses not shown. PEW RESEARCH CENTER Q17a,b

Support Goes to Grown Children More Often than to Aging Parents

% saying they are providing ... to their grown child/parent 65+

Notes: For "all adults with a child age 18+", n=1,454. For "all adults with a living parent 65+", n=871. Percentages refer to those who provide primary financial support or have provided some support in the past 12 months. For "all adults with a living parent 65+", n=871.

PEW RESEARCH CENTER Q21.27, P3.4

Financial Stress and the Sandwich Generation

Q: How would you describe your household's financial situation? (%)

	Sandwich Generation	Not Supporting supporting parent 65+ parent 65+
Live comfortably	28	41
Meet basic expenses with a little left over	30	31
Just meet basic expenses	30	17
Don't have enough to meet basic expenses	11	10

Notes: Based on "sandwich generation," n=553. First column refers to those who gave financial support to a parent within the past year; the second column refers to those who did not. "Don't know/Refused" responses not shown.

PEW RESEARCH CENTER Q3

Even among those who say their parents do not need help handling their affairs or caring for themselves, 61% say their parents rely on them for emotional support at least sometimes. For those whose parents do need help with daily living, fully 84% report that their parents rely on them for emotional support at least some of the time.

Emotional Ties Reach Across Generations

% saying ...

Notes: Percentages for "Parent 65+" are based on those who say they need help with daily living (n=711). Percentages for "Child 18+" are based on those with at least one child age 18 or older (n=1,454). Figures may not sum to "NET" due to rounding.

PEW RESEARCH CENTER Q23.28

Not surprisingly, the older the parent, the more likely he or she is to require emotional support. Among adults with a parent age 80 or older, 75% say their parents turn to them for emotional support frequently or sometimes. This compares with 64% among those who have a parent ages 65 to 79.

Emotional support also flows from parents to grown children, even children who are financially independent. Overall, 33% of parents with at least one child age 18 or older say their grown child or children depend on them frequently for emotional support. An additional 42% say their grown children sometimes rely on them for emotional support.

When it comes to grown children, there is a link between financial and emotional support. Among parents who say they are providing primary financial support to their grown child or children, 43% say their children frequently rely on them for emotional support and 45% say they sometimes do. By comparison, only 24% of those who say they do not provide any financial support to their grown children say their children frequently rely on them for emotional support, and 39% say their children sometimes rely on them for this type of support.

Boomers Moving Out of the Sandwich Generation

Today members of the Baby Boomer generation and Generation X are represented in the "sandwich generation." But the balance has shifted significantly. When the Pew Research Center explored this topic in 2005, Baby Boomers made up the majority of the sandwich generation. They were more than twice as likely as members of the next generation—Generation X—to have a parent age 65 or older and be supporting a child (45% vs. 20%). Since 2005, many Baby Boomers have aged out of the sandwich generation, and today adults who are part of Generation X are more likely than Baby Boomers to find themselves in this situation: 42% of Gen Xers have parent age 65 or older and a dependent child, compared with 33% of Boomers.⁵

This report will focus largely on adults ages 40 to 59, loosely defined as "middle aged." While this group may not share a generational label, many of its members do have a shared set of experiences, challenges and responsibilities given the unique position they inhabit, sandwiched between their children and their aging parents.

Middle-aged adults who make up the core of the sandwich generation are living out these challenges and, in the process, perhaps ushering in a new set of family dynamics. Most middle-aged parents with grown children

have a responsibility to provide for an aging parent who is in need and the share who have provided this type of support.

Overall, Americans are more likely to be providing financial support to a grown child than they are to an aging parent. Among all adults, 30% say they have given some type of financial support to a grown child in the past year. Among those who have a grown child, more than six-in-ten (63%) have done this.

Here the burden falls much more heavily on adults who are middle-aged than on their younger or older counterparts. Among adults ages 40 to 59 with at least one grown child, 73% say they have provided financial support in the past year. Among those ages 60 and older with a grown child, only about half (49%) say they have given that child financial support. Very few of those under age 40 have a grown child.

Of those middle-aged parents who are providing financial assistance to a grown child, more than half say they are providing the primary support, while about four-in-ten (43%) say they are not providing primary support but have given some financial support in the past 12 months. Some 62% of the parents providing primary support say they are doing so because their child is enrolled in school. However, more than one third (36%) say they are doing this for some other reason.

The focus in this report is on the financial flows from middle-aged adults to their aging parents and their grown children. Of course, money also flows from parents who are 65 or older to their middle-aged children. While the new Pew Research survey did not explore these financial transfers, previous surveys have found that a significant share of older adults provide financial help to their grown children. A Pew Research survey conducted in Sept. 2011 found that among adults 65 and older with at least one grown child age 25 or older, 44% said they had given financial support to a grown child in the past year.⁴

Beyond Finances: Providing Care and Emotional Support

While some aging parents need financial support, others may also need help with day-to-day living. Among all adults with at least one parent age 65 or older, 30% say their parent or parents need help to handle their affairs or care for themselves; 69% say their parents can handle this on their own.

Middle-aged adults are the most likely to have a parent age 65 or older (68% say they do). And of that group, 28% say their parent needs some help. Among those younger than 40, only 18% have a parent age 65 or older; 20% of those ages 60 and older have a parent in that age group. But for those in their 60s and beyond who do still have a living parent, the likelihood that the parent will need caregiving is relatively high. Fully half of adults age 60 or older with a living parent say the parent needs help with day-to-day living.

When aging adults need assistance handling their affairs or caring for themselves, family members often help out. Among those with a parent age 65 or older who needs this type of assistance, 31% say they provide most of this help, and an additional 48% say they provide at least some of the help.

In addition to helping their aging parents with day-to-day living, many adults report that their parents rely on them for emotional support. Among all adults with a living parent age 65 or older, 35% say that their parent or parents frequently rely on them for emotional support, and 33% say their parents sometimes rely on them for emotional support. One-in-five say their parents hardly ever rely on them in this way, and 10% say they never do.

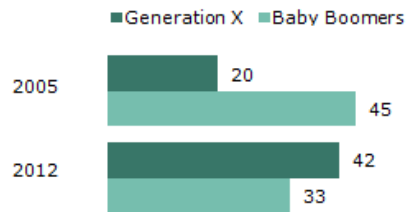

say their relationship with their children is different from the relationship they had with their own parents at a comparable age. Half say the relationship is closer, while 12% say it's less close and 37% say the relationship is about the same. Older adults (those ages 60 and older) are less likely than middle-aged parents to say they have a closer relationship with their grown children than they had with their own parents (44%), and they are more likely to say the relationship is about the same (45%).

The remainder of this report will look at the basic building blocks of intergenerational relationships in more detail. The first section will look at attitudes about financial responsibilities and the reality of financial transfers. The second section will look at caregiving for older adults. How many older adults need assistance with day-to-day living, and who is providing that care? The third section will look at emotional ties across generations and explore the extent to which aging parents rely on their children and grown children rely on their parents for emotional support.

“Sandwich Generation” Cuts Across Other Generational Lines

% of ... who have a parent age 65 or older and a financially dependent child

Notes: In 2005, Generation X was ages 25-40 and Baby Boomers were ages 41-59; in 2012 Generation X was 32-47 and Baby Boomers were 48-66. "Dependent child" refers to any child under age 18 or a child age 18+ who is receiving some financial support from parents.

PEW RESEARCH CENTER

Q27, P1,3,4

About the Data

Findings in this report are based primarily on a telephone survey conducted by the Pew Research Center. The survey was conducted Nov. 28 to Dec. 5, 2012, with a nationally representative sample of 2,511 adults age 18 and older. A total of 1,506 interviews were completed with respondents contacted by landline telephone and 1,005 with those contacted on their cellular phone. Data are weighted to produce a final sample that is representative of the general population of adults in the United States. Survey interviews were conducted in English and Spanish under the direction of Princeton Survey Research Associates International. Margin of sampling error is plus or minus 2.2 percentage points for results based on the total sample at the 95% confidence level.

The report also draws on findings from a previous Pew Research Center survey. That survey was conducted Oct. 5 to Nov. 6, 2005, with a nationally representative sample of 3,014 adults age 18 and older. All interviews were conducted by landline telephone. Data were weighted to produce a final sample that was representative of the general population of adults in the continental United States. Survey interviews were conducted under the direction of Princeton Survey Research Associates International, in English and Spanish. Margin of sampling error was plus or minus 2 percentage points for results based on the total sample at the 95% confidence level.

1. For a more detailed discussion of young adults and the impact of the Great Recession, see Pew Research Social & Demographic Trends, “Young, Underemployed and Optimistic,” Feb. 9, 2012. ↪
2. Throughout this report, the “sandwich generation” is defined as those adults with at least one living parent age 65 or older and who are either raising a child younger than 18 or providing financial support (either primary support or some support in the past year) to a grown child age 18 or older. Stepmothers/stepfathers who “played an important role” in respondent’s life are included in cases where the mother/father is deceased. Stepchildren are included for respondents who volunteer that they have a stepchild and say they consider themselves to be his or her parent or guardian. The sample size for this group is n=553. ↪
3. Throughout the report, respondents who have at least one living parent age 65 or older and say that they have provided financial support to a parent in the past 12 months are considered to be supporting a parent age 65 or older. In some cases, a respondent may have two living

2. Don Yitzchak Abrabanel
(1437-1508)

למען יאריכון ימיו כיון בו יתברך שתי כוונות. הא' להודיע שבהיות האדם גומל הסד לאביו ולאמו שהטיבו עמו ונתנו לו מזיאות וגידול שלם היה שברו שיאריך ימים על האדמה אותו מציאות והיא שעשו לו אבותיו כן ירבה וכן יפרוק ימים רבים על האדמה ויהיו לו בנים ובני בנים. ואמנם מי שאביו ואמו לא יברך לא יראה זרע ולא יאריך ימים כי יכרתו ימיו וכמ"ש ושנות רשעים תקצורנה כי צדיק הוא ה' ואם זה גמל לאבותיו שהביאוהו לעולם הזה גמול רע על כל זה שהטיבו עמו ראוי שהפסד ממנו אותה הסבה מהחיים וטוב שעשו עמו כי כיון שהגא כפוי. באותה טובה אין ראוי שיזכר בה עוד ואמר שהשכר הזה מאריכות הימים יהיה על האדמה אשר ה' נתן להם כלומר לא בגלות כי אם שלמים ושקטים על אדמתם. וגם זה מורה שעל כבוד המקום ברוך הוא שהוא האב האמתי ועל כבוד תורתו שהיא האם נאמר כן ובידו תלויה הישיבה בארץ לצדיקים וינערו רשעים ממנה. והכוונה השנית באמרו למען יאריכון ימיו אינו לענין הכבוד אלא כאומר והנני מזהיר אותך על כבוד אב ואם מפני שיאריכון ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך והיו לך בנים ובנות ואם אתה תכבד לאביך ולאמך יכבדו אותך בניך בוקנותך כי הגה במדה שאדם מודד בה מודדו לו. וא"כ כבוד אב ואם אינו בלבד לתועלת הזקנים המכובדים כי גם הוא לתועלת הבן המכבד אותם כי גלגל הוא שתזור בעולם ומפני שבאה הכוונה הזאת מסתרת ונדרך קצרה במקום הזה לכן מרעה בסדר ואתחנן ביאר בה שתי הכוונות האלה באומרו (דברים ט"ו) למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך שביאר שתי הכוונות אשר זכרתיו. ואמנם למה אמר שם בשבת וכבוד אב ואם כאשר צוה ה' אלהיך ולא אמר כן בשאר הדברות הנה יבוא ביאורי שמה בעיה.

1. Shemos 20:12 & Devarim 5:16

כִּבְדוּ אֶת־אֲבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ לְמַעַן יָאָרְכוּן יְמֵיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ׃

ס כִּבְדוּ אֶת־אֲבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְמַעַן יָאָרְכוּן יְמֵיךָ וּלְמַעַן יֵיטֵב לָךְ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ׃

¹² Honor your father and your mother, so that your days will be lengthened upon the land that HASHEM, your God, gives you.

¹⁶ Honor your father and your mother, as HASHEM, your God, commanded you, so that your days will be lengthened and so that it will be good for you, upon the land that HASHEM, your God, gives you.

3. Sefer Ha'Chinuch
13th c. Spain

[THE PRECEPT OF HONORING FATHER AND MOTHER] 33 to honor one's father and mother, as it is stated, *Honor your father and your mother*, etc. (Exodus 20:12). The explanation is given [in our Oral Tradition]: What constitutes [this] honor?—to provide food and drink, clothing and raiment, and to take them in and lead them out.¹ At the root of this *mitzvah* lies the thought that it is fitting for a man to acknowledge and treat with loving-kindness the person who treated him with goodness, and he should not be a scoundrel, an ingrate who turns a cold shoulder [to him]—for this is an evil quality, utterly vile before God and mankind. It is for a person to realize that his father and mother are the cause of his being in the world; hence in very truth it is proper for him to give them every honor and every benefit that he can, since they brought him into the world and then, too, labored through many troubles over him in his early years. When he sets this quality firmly in his character, a person will rise from this to recognize the goodness of God, blessed is He, who is the primary Cause of his existence and the existence of all his forebears, back to Adam, the first man. And [he will realize] that He brought him forth into the light of day,² provided for his needs all his days [on earth], brought him to his proper estate with all his limbs whole, and gave him a cognitive and intelligent spirit—and if not for this spirit with which God endowed him, he would be like a horse, like a mule, without understanding (Psalms 32:9). Then let him reckon in his mind how very, very right it is for him to take care about serving and worshipping Him, be He blessed.

מצוה לג
מצות כיבוד אב ואם
לכבוד האב והאם שנאמר [שמות כ', י"ב] כבוד את אביך ואת אמך וגו', ובא הפירוש [קידושין דף ל"א ע"ב], אי זהו כיבוד, מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא. משרשי מצוה זו, שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלהים ואנשים. ורשית אל לבו כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו. וכשיקבע זאת המדה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם וסיפק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכונתו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאלולי הנפש שהנני האל יהיה כסוס כספר אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא.

4. *Michtav Mei'Elīyahu v. 4*
Rav Elīyahu Dessler
1892-1953

מטעמי מצוות כיבוד אב ואם – הכרת הטוב, כידוע. ועוד יש ענין בכיבוד אב ואם כמו שהיה נהוג אצל אומות העולם בעבר. היינו שעיין יהיה סידור יפה בעולם, שהאבות יגדלו הבנים ויתקנו להם כל הנצרך לעתידם, והבנים יפרנסו לאבות לעת זקנתם. וגם כיבוד לזקנים, כי זהו כל העוה"ו של הזקן – הכבוד שיש לו מן העבר שלו. אבל בכיבוד אב ואם של התורה הקדושה יש עוד ענין נעלה מאד. הרי כיבוד אב ואם נכתב כלוח ראשון יחד עם המצוות של כבוד המקום. והענין הוא כי לא היה לנו שום מבוא להשיג טובות הבורא ית' עלינו לולא שהיינו רואים מקודם את חסדי ההורים לבניהם. בלי זה היה האדם מרגיש שהוא עצמו המקור לכל אשר יש לו. אבל בראותו אשר בא לעולם ע"י הוריו ובלתם לא היה נמצא. כלל וכל שכן שלא היה מתגדל ומתחנך וכו' – בזה הרי לו ציור חי לחסדיו ית' שממציא אותו ונותן לו הכל, מקיימו מרגע לרגע, מפרנסו, מתכמו וכו' וכו'. וכיון שכן, האבות המה כמו ספר תורה חי אשר בו ילמד אדם את מעשי ה'. היינו דאמר רב יוסף כששמע קול רגליה של אמו "איקום מקמי שכינה דאתיא" (קידושין לא:). וכן מצאנו בכמה מקומות שהשוו כבוד אב ואם לכבוד המקום (שם ל:). (ועי' לקמן "כיבוד אב ואם ואריכות ימים").

6. *Shulchan Aruch y.d. 240*

כָּדֵר כָּבֵד [לג] י"ב חייב יאדם (י"ט) לכבוד (י"ז) חמיו ;
הגה [לג] י"א דלון דלם חייב בכבוד אביו ואביו (מהי"ק סוכה מ"ד) [לד] וליוו ל"ל כג (כא) אלא
(י"ט) חמיו (כ) בכבוד אביו ויחזר מכבוד אביו אביו (וראיה ממדרש נבי ויזכה זכמים וגו') ;
כָּדֵר י"א חייב רוצה לשרת את הבן מותר לקבל ממנו אלא א"כ האב בן תורה

5. *Shulchan Aruch y.d. 240:17*

י"ז * אחר האיש ואחר האשה שיוין בכבוד ובמורא של אב ואם אלא שהאשה אין בידה לעשות שהיא (טו) משועבדת לבעלה ימלפיכך היא פטורה מכבוד אב ואם בעודה נשואה י"א ואם נתגרשה או נתאלמנה חייבת :

7. *Sefer Chareidim*
R. Elazar Ezkari
1533-1600
Tzfat

וכן האיש חייב בכבוד חמיו ונחמותו, וטעמא משיש דאיש נאשתו קמד גופא חשיבי, נאב נאם של זה כאב נאם של זה. והכי איתא במדרש שוחר טוב על הפסוק (שמאל כ"ד, י"ב) וְאָבִי רָאָה גַם רָאָה, שְׁאָמַר דָּוִד לְשֹׂאֵל חֲמִיו, וְהִבְיֵאוּ הַטּוֹר. וְהַכְתוּב גִּנָּה בַת קָמָה בְּאֵמָה כְּלָהּ בְּחֻמּוֹתָהּ בְּמִיכָה הִנְבִּיא וי. הרי עיניך הרואות שהשנה צוון בת קמה באמה לכלה בחמותה*.
(תנא דבי ר' אליהו: כבוד את אביו (שמות כ', י"ב) וְשָׂמִיךָ לִיה (שם כ', י"ג) לא תנאף, מה ענין זה אצל זה, ללמדך שאם נשא אדם אשה והיא אינה מכבדת אביו ואמו בעת זקנתו, הרי הוא כאלו נואף כל ימיו, לך גאמר כבוד ולא תנאף. כבוד ולא תגנוב, מה ענין זה אצל זה, ללמדך שאם יש לו לאדם בנים או בנות בתוך ביתו ואינם מכבדים אביו ואמו, כאלו גונב נפשות כל ימיו, לך גאמר כבוד ולא תגנוב, עד פאן לשוננו. לכן כל חרד מצנת אלהי ישראל, יפקח עיניו פן יחטא באמת מאלה והתרשל ואשם ותקפצו בו מדת הדין חס וחלילה (ענפי מצוה).

8. *Sefer Chasidim #573*

פ. מרן החיד"א הביא משם הרב ספר חסידים שכתב: אף על פי שאב שמחל על כבודו כבודו מחול ופטור מדיני אדם, מכל מקום בדיני שמים חייב, ולכן אב שמחל לכנו על כבודו, בכל זאת יש לכן לכבודו.

9. *Chayei Adom (Klal #66)*
R' Avraham Danzig
(1748-1820)

ג הכיבוד הוא במחשבה ובמעשה ובדבור. במחשבה כדכתיב "נכוה בעיניו נמאס, ואת יראי ה' יכבד", והיינו יכבד במחשבה, דאין לומר שבלבו ובעיניו הם נכזים רק שמכבד אותם בדברים, א"כ הם שוין בעיניו כמוהו שהרי גם הוא נכוה בעיניו, אלא ע"כ דר"ל שמכבדם בלבו שהם חשובים בעיניו ובלבו, דהיינו שירמה בעיניו שהם גדולים ונכבדי ארץ, אף שבעיני שאר בני אדם אינם חשובים כלל. וזה עיקר כיבוד, שאם לא כן, הרי כתיב "בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו ריחק ממני" כמו שכתבתי:

10. *She'eilas Shelomo*
R. Shlomo Aviner b. 1943

שנט. כיבוד הורים ושלוש בית

1. אין חובת כיבוד אב ואם ביחס לעניינים שאינם נוגעים לחיי ההורים, למשל מי ימול את הנכד. בוודאי שהם יכולים להציע בעדינות ובטוב טעם, אך אין חובה לצייט להם. כמובן, גם בדברים שאין חובה לשמוע להורים, מי ששומע להם, קיים מצווה עשה, אך אין זו חובה אלא מידת חסידות, שתלויה בשיקול דעתו של האדם. אם מדובר על דברים של מה בכך, מה יפה אם הבנים יוותרו על רצונם בשביל הוריהם, על-אף שאינם חייבים, אך אם זה דבר חמור, בוודאי שאינם חייבים להחמיר. לכן בעניין המהול אין חובה לשמוע להם, אך אם שומעים להם, המחמיר תבוא עליו ברכה. אך אם באמת זאת המציאות שיש בכך אפילו סיכון מועט, בוודאי שאין לשמוע להורים. אך אין לסרב להם בחוצפה אלא בענווה ובהכנעה.

2. אין מצוות כיבוד אב ואם לבקר אצל ההורים. אם ההורים זקוקים לעזרה המעשית של בניהם, כגון "מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא", בוודאי הוא חייב. אך בביקור של אהבה וכבוד אין חובה. אך כמובן שההתנהגות צריכה להיות סבירה, ומדי פעם צריך לבקר, אך אין הגדרה מדוייקת כמה זה מדי פעם.

הדבר תלוי בריחוק הגיאוגרפי, במספר הילדים שמכבד על הנסיעה, בבריאות, בנוחות אצל ההורים כאשר מתארחים וכדומה. ובוודאי שאין חובה לזוג צעיר להתארח אצל ההורים כל שבת אדרבה, טוב שזוג צעיר יהיה לעצמו, "נקי יהיה לביתו שנה אחת". כמובן, מותר להורים שאוהבים את בניהם ובנותיהם לבקש מהם לבוא הרבה, אך הבנים והבנות אינם חייבים, וכאמור לעיל עליהם לסרב מתוך כבוד ואהבה.

3. גם העניין איפה הבן מתפלל אינו נוגע לאביו, אלא רק לו, ומותר לבן להתפלל איפה שהוא רוצה. ודאי מותר לאב לבקש שבנו יתפלל איתו, ויש לו מזה הרבה נחת רוח, ולכן אף שאין הבן חייב, אם נוהג כן הרי זו מידת חסידות, אך מידת חסידות אינה יכולה לבוא על חשבון החובות שיש לו כלפי אשתו, לחיות חיים סבירים אינטימיים איתה.

4. כבר אמרנו שהורים אינם צריכים לחדור מופרות בחיי צאצאיהם הגדולים, בייחוד אחר נישואיהם, אלא להניחם לנפשם.

5. אם השיחות הטלפוניות נוגעות לצרכים של האב, ודאי שהבן צריך להקשיב לו, אך אם אין זה לצורכו בכמות זו ובזמן זה, אין הבן חייב להענות. אם הוא עושה זאת, כאמור לעיל הוא חסיד, אך לא יוכל להתחסד על חשבון אשתו. לכן עליו לבקש בהכנעה מאביו להפסיק את השיחה, כי אין השעה נוחה, וכמובן ליוזם מעצמו שיחה חילופית אל אביו במועד נוח שאינו פוגע בחיי המשפחה.

6. אם יש לאב פיתרון חלופי נוח איך להגיע לשדה התעופה אין הבן חייב להסיעו הלך וחזור. והרי יש מוניות נוחות וטובות. אך זה דבר יפה מאוד אם הבן עושה זאת, ושכרו בצידו, כמובן לא על חשבון חורבן הבית. אך אם זה מאורע נדיר, למה שאשתו תתנגד לזה, וגם אם זה יפריע לה, היא יכולה לוותר מדי פעם. אך בוודאי, אם יש לה הרגשה תדירית שהיא מקופחת ונידחת הצידה עלידי בעלה החי בצל אביו, אז היא מפתחת רגישות מופרות לכלל מאורע. זה הכלל, הבן צריך להיות קשור ומסור לאביו, אך כל דבר במידה ובמשקל נכון.

שאלה: אנו נשואים יותר מעשרים שנים ולנו שלושה ילדים. מראשית חיי נישואינו חותני ז"ל ניהל את חיי בעלי והתערב בחיינו בצורה גסה שגרמה לקרע בחיי נישואינו. חותני נפטר השנה ובעלי מסתובב עם נקיפות מצפון. הוא מאשים אותי ללא הרף בהאשמות קשות, ובעברות על ההלכה.

ברצוני לברר אחת ולתמיד מספר שאלות הלכתיות גורליות לגבי חיינו המשותפים.

1. האם מותר לחותן לקבוע סופית מי ימול את נכדו הבכור, וזאת כשהמוהל מיוזמן ואף עלול לסכן את חיי הילד? [וזאת כי הנ"ל מהל את בני המשפחה בשנת תרפ"ו].

2. האם חותן יכול להכריח את הזוג הטרי לבוא באופן קבוע מדי שבת וחג להתארח אצלו, מבלי לשאול את בני הזוג אם זה לרצונם?

3. האם לחותן מותר להכתיב לבנו להתפלל איתו בבית-הכנסת [במרחק הליכה רב] שבו הוא נוהג להתפלל בשבת ובחג, ועלידי כך למנוע מבני הזוג לשהות בביתם באווירה פרטית אינטימית?

4. האם יש לחותן אפשרות בלתי-מוגבלת לטלפן בשעות הערב המאוחרות ולפגוש בחייהם האינטימיים [לטיחוח] של בני הזוג?

5. האם הבן לא חייב להעיר לו שהוא מפריע בכך לחיינו ופוגע בנו?

6. האם בכל פעם שמתחשק לחותן לנסוע לחו"ל הבן חייב להסיע אותו הלך וחזור לשדה התעופה, גם כשאישנו מגלה שזה מפריע לה?

7. האם זה בסדר שחותן מזמין את עצמו [עשר שנים] שנה שנה לליל הסדר, לא משתתף בהוצאות הגדולות [גם אורחים נוספים ועולים מתארחים מדי פעם] ולא טורח להביא לבעלת הבית תשורה לאות הערכה על יחסה החם, טירחתה והוצאותיה?

8. האם מותר לחותן להכתיב לבנו התנהגות מסוג זה: בכל יום שיש כשהבעל טרוד בקניות שוק, מכולת וניקיון הבית לשבת [כל השבוע עובד בתל אביב], עליו להביאו מהחנות [מרחק נסיעה באוטובוס 5 דקות], עליו לשבת שעה לשתות ולאכול מתבשיליה של אשתו השנייה על מנת לשמחה, ועקב כך להגיע שעה לפני כניסת השבת הביתה. כתוצאה מקוצר הזמן לא מספיק לעזור בעבודות הבית, ואף לעיתים [שלאישה יש דיסקוס פרוץ והיא מוגבלת בפעולתה אחרי שהיתה חודשיים כמעט משותקת] לגרום לחילול השבת. [שלדעתו מוצדקת במקרה של כיבוד הורים].
אח"ח 1234567

9. ברצוני לברר האם כיבוד הורים מותר לו שיעשה על חשבון נפשה של בת הזוג ללא התחשבות כלל ברצונותיה?

10. האם לאור כל האמור לעיל מותר לבת הזוג שהושפלה ונפגעה ממעשים אלו להתנגד לארח את החותן שזרע כלי-כך הרבה ארס והרס בחיי המשפחה שגידלה שלושה ילדים תלמידי-יחכמים ומתנהגים למופת על-אף הכל?

תשובה: באופן כללי, ההורים אינם צריכים כלי-כך להתערב בחיי ילדיהם, אלא לגמול אותם באורח הדרגתי, וקל וחומר שכאשר הם מתחתנים, הם צריכים לעזוב אותם לנפשם, ו"לכן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו". כאשר ההורים ממשיכים להתערב בחיי בניהם ובנותיהם אחרי הנישואים, הם עלולים לגרום הריסת שלום בית.

7. ליל הסדר הוא מאורע משפחתי חשוב, ואם לחותן אין מקום אחר להיות בליל הסדר, בוודאי שיש לעשות לו חסד זה, ומן הסתם הוא אינו מפריע לאווירה נעימה, ובוודאי הוא קודם לחסד לכל מיני אורחים ועולים, ועניי עירך קודמים. אם הוא משתלט על ליל הסדר ומשבש הכל, הדבר צריך דיון נוסף, אך שיבוש האינטימיות של זוג צעיר, אינה גורם מכריע בנידון, כיוון שזה רק פעם בשנה. באשר להוצאות הגדולות, נכון שמצד ההלכה, כיבוד אב ואם הוא מכספם של ההורים, ומותר לבקש מהם החזר להוצאות על אירוחם, אך בוודאי שבנידון הזה, הבל יהיה לנהוג כן, כי בוודאי סעודה אחת של אדם אחד פעם אחת בשנה, לא תהרוס את האיוון הכלכלי של המשפחה, אלא כנראה עקב ההתערבות המופרות שלו, כלפי התנהגות זו יש רגישות מופרזת. ומה שאינו מביא תשורה, אינו חייב להחשב כחוסר נימוס והערכה, שהרי הוא מחזיק עצמו כבן בית, והוא גם נתן לך פעם מתנה גדולה מאוד, כלומר את בנו.

8. כאמור לעיל צריך לבקר אצל הוריו בפרקי זמן סבירים, אך אין זה חייב להיות דווקא ביום שישי אחרי הצהריים, כאשר את זקוקה לעזרתו. וגדולי ישראל רבים היו עוזרים לנשותיהם ביום שישי, וגם בגמרא מוזכר שחכמי ישראל השתתפו בהכנות משום כבוד השבת. ובייחוד אם אשתו טובלת מכאב גב, אין זה הזמן המתאים לביקורי אהבה, ויש למצוא מועד חילופי. הבעל חייב גם כלפי אביו וגם כלפי אשתו, ועליו למצוא שיווי משקל נכון ואמיתי בין שני אלה.

9. יתר-על-כן, אחרי שאדם מתחתן, הוא ואשתו נהפכים לאדם אחד, ועליהם לטכס דרכי חייהם מתוך תאום, שיחה משותפת, דיון חופשי והקשבה כנה, התחשבות מידבית מתוך אהבה ואחוה ושלוש ורעות, ויחד יתמודדו עם שאלות ויפתרו אותם, יחד! אין זה טוב שהבן נשאר במצב של תלות נפשית באביו. כבוד ויראה הם מצווה. תלות נפשית היא מצב שמזיק לבניין משפחתו הוא.

10. גם אם ההורים מתנהגים בצורה לא נכונה בכל זאת חייבים לכבד אותם. על-פי רוב אי-אפשר לשנות אנשים מבוגרים, אלא צריך לקבל אותם כמו שהם, וללמוד לחיות בתנאים אלה בלי להינזק. לכן בכל זאת צריך להזמין אותם, אך כאמור לעיל גם זה צריך להיעשות במידה וכמשקל נכון, וגם להתנהג בכבוד ובחיבה. על הבנים והבנות לבנות את חייהם על-פי דרכם, ולא על-פי תכתיבי הוריהם, ויחד עם זה להיות מלאי הכרת טובה להוריהם וחמיהם על כל מה שעשו עבורם. ודאי חמיד אינו אדם רע, ודאי חשב שכך פועל הוא לטובה, אלא כנראה שהוא לא היה מודע לגבול שבין נישוק וחיבוק לבין חניקה, ודאי שהוא לא היה מודע לכך שהזיק, ולכן אחרי כל הכעס הנורא שיש לך נגדו, וזה טבעי שיש לך כעס, את צריכה לעכל מה שעבר עליך ולבנות את עתידך, כי עוד נכוננו לך שנים רבות של אושר. וגם בעלך אינו צריך לילך שפוף, אלא דווקא מתוך קישורו עם אביו ז"ל, לילך בדרכי יצירה ואור. הדבר החשוב הוא שתתקנו את היחסים ביניכם, ותפתחו דף חדש, וזה קורה אצל זוגות רבים אחרי עשרים שנות נישואים. וגם אם האהבה ביניכם כבר כבויה, יש שהרי געש כבויים מתפרצים מחדש. ואם אינכם מצליחים לפתור את הבעיה בכוחות עצמכם, אין שום חיסרון להיעזר באדם יועץ מומחה בענייני נישואים.

ר. מגורי הורים אצל בנים

נכון שיש מצוות קשות, אבל אנחנו איננו מבחינים ביניהם. “כל אשר דבר ד’ נעשה ונשמע” (שמות כז ט) – בשמחה.

רב. כבוד הורים ועומס נפשי

שאלה: לאמי יש דרישות רבות ממני, הקשורות במיוחד בעבודות הבית:

1. הזמן בו אעשה את העבודה [שעה מסוימת זמן רב].
2. אופן העבודה – דיוקים מדויקים שונים.
3. סוג העבודות.

האם אני חייבת לעשות הכל בכל סבל בכל מצב או להימנע מלעשות פעולות הגורמות לי מריחות וצער?

את האפשרות השנייה אני משערת בעקבות הכתוב: “איש אמו ואביו תראו ואת שבתותי תשמורו”. רש”י מסביר שגבול כבוד הורים הוא ציווי אלוהי, עליו לא עוברים למרות שההורים מצווים. חשבתי שיכול להיות שישנו עוד גבול של דרישות ההורים המוגזמות הגורמות לי צער וכעס שבעקבותם קל מאוד לעבור על ציווי אלוהי.

תשובה: הגדר של כיבוד אב ואם הוא מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא, כלומר דאגה לצרכים האובייקטיביים של ההורים, וזהו דבר שאין לו גבול, ויכול לקחת מהאדם זמן וכוח רבים, אפילו עד כדי אובדן פרנסה והסתבכות בעוני, אך מסתבר שעבודות הבית אינן רק שירות להוריך, אלא גם לאחים ולאחיות ולשאר דיירי הבית, וגם דברים שאינם כל כך נצרכים, ובוודאי שהגדרות שעות העבודה ודיוקיה אינן חיוניות. זה הכלל, את צריכה לשרת את הוריך במה שהם צריכים, אך אינך חייבת להיות שפחה נחרפת להם ולעבוד כמו סינדרלה. לכן את רשאית לעמוד על שלך, לתת את חלקך ולא יותר מחלקך, כי גם את בן אדם ומותר לך לחיות, ובעזרת ד’ עוד מעט תתחנני, ומה יעשו אז.

אך הטיעון של כעס וזעם אינו טיעון. לו היית חייבת, אז היית גם צריכה להבליג על זעמך, כדברי הרמב”ם: “עד היכן הוא כבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעוס כנגדם אלא יקבל גזירת הבורא וישתוק. ועד היכן מוראם? אפילו היה לבוש בגדים חמודות ויושב בראש בפני הקהל ובא אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו בראשו וירקו בפניו לא יכלימם אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שצוהו בכך” (הלכות ממרים וז). לא נתעמק בשני המקרים הנ”ל, ורק באנו לאמר שעל אף שאלו מקרים מרגיזים מאוד, בכל זאת אסור לו לרגו. וכן בנידון שלך, מותר לך לעמוד על שלך שלא יהפכו אותך לשפחה נחרפת, אך יש לעשות זאת בענוה ובהכנעה, ולא בחוצפה ודרך ויכוח, וייתכן שאם אמך ממררת חייך, זהו מפני שיש לה מריחות מסוימת בפנים, והיא סובלת בעצמה מזה, יותר ממה שהיא גורמת סבל לאחרים, ואת צריכה להיות מלאה הכרת טובה על זה שגידלה אותך, לא לקחת ללב אם לפעמים היא עושה לך עוול, להמיס את כל הזעם שכתוכך, לדעת שזהו ניסיון שריבונו של עולם שולח לך, ואת עבודת ד’ שלך לא לזעום, אלא להתגדל על עצמך. להראות

שאלה: יש ויכוח ביני לבין אשתי. הייתי רוצה שהורי יגורו אצלנו בבית. יש לנו בבית יחידה עצמאית שאפשר לתת להם. מכביד עלי מאוד לנסוע פעמיים בשבוע כחצי יום כל פעם לבקרם ולשרתם. אשתי מתנגדת בטענה שאמי בקורתית ומלחיצה אותה, ואני טוען שאחרי כל מה שעשו בשבילה ובשביל שנינו, אנו חייבים להם דבר קטן זה.

תשובה: אשתך צודקת. “על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו” (בראשית ב כד), והרד”ק מסביר שיש לגור בנפרד. הוא מוסיף, שכמובן אין זה מבטל מצוות כיבוד. לשם כך עליך לנסוע למרחקים ענורם. כאן מופיע הנימוק הנכון, שהם עשו הרבה בשבילך ובשבילה.

כך נפסק בפירוש ב”שולחן ערוך”, שאם ההורים שלך הינם מטרד נפשי כבד על אשתך, היא רשאית להתנגד שהם יגורו בבית, וכן הוא בכיוון השני (שרע, אה”ע עד סי’). בסופו של דבר, ההורים עצמם עלולים לסבול בראותם שהם אינם רצויים.

אלא יש להמשיך בהסדר הקיים, לנסוע אליהם. כך נהגו בני יעקב אבינו, כל אחד ואחד היה משמש את אביו ביזמו (בראשית רבה פד טו). וכך נהגה רות ביחס לנעמי (רות ד י”ט). אכן זו מצווה גדולה וחשובה, שכדאי לטרוח ולעמול עבורה בשמחה.

רא. כיבוד הורים

שאלה: בעלי מטיל וטו על כך שנזמין את הורי לביתנו, כי הוא כועס על אבי, שבהחלט אינו אדם קל, הוא יורד עלינו ואינו חוסך לשונו כלפינו. אני מרגישה שזו זכות שיבואו אלינו, ומי יודע עוד כמה זמן נזכה לכך. אני מרגישה שבעלי מגזים, ואחרי שהם התארחו, הוא מודה שזה לא היה כל כך נורא.

תשובה: גם אני חושב כמוך. מצוות כיבוד אב ואם היא מצווה שלפעמים צריכה מסירות נפש. הרמב”ם כותב בשם חז”ל: “אפילו היה לובש בגדים חמודים ויושב בראש בפני הקהל ובאו אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו בראשו וירקו בפניו, לא יכלימם אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שצוהו בכך. שאילו מלך בשר ודם גזר עליו דבר שהוא מצער יותר מזה לא היה יכול לפרכס בדבר, קל וחומר למי שאמר והיה העולם” (הלכות ממרים וז).

עלינו להתחזק, להתגבר, להתעלות על עצמנו, ומתוך כך גם נחוש טהרה גדולה. היו חכמים שהורו לאדם שישפיל את עצמו, כדי לשבור את הגאווה וללמוד ענוה. כותב הרמב”ם שאין צורך בכך, כי תורתנו השלמה כוללת כל ואין צורך להוסיף, ומי שיכבד כראוי הורים וחכמים וזקנים יזכה ממילא לענוה גדולה, ואשריו.

“כבד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך” (שמות כ”ב). שאל רבי סעדיה גאון, למה דווקא במצווה זו הוזכרה אריכות ימים. אלא שלפעמים ההורים מאריכים ימים ומהווים הכבדה גדולה על בניהם. לכן ריבונו של עולם אומר להם: אם תכבדו הורים ימים ארוכים, גם אתם תזכו לכך. יוצא שבכיבוד הורי, הבן בעצם גוזר גורלו.

באשר למציאת פתרונות, ודאי שצריך למצוא פיתרון טוב יותר, אך בהחלט עליך להיזהר מלמשכן עצמך לאמך אם אין הדבר נצרך, כי גם את צריכה לבנות את חיך, וצרכים לרוב בשאלה זו לגופו של עניין, אחרי ידיעת כל הפרטים.

רד. ביקור הורים

שאלה: כל פעם שאחד מהורי בעלי הינו חולה, הוא מזמין אותם לשהות אצלנו. אך הם מוציאים אותי מן הכלים מרוב בקורתיות והורסים לי את החיים. אבל בעלי טוען שחייבים אנחנו משום **כיבוד אב ואם**.

תשובה: בוודאי שהוא חייב בכבוד הוריו ולטפל בהם כאשר אינם מרגישים טוב, אך אין הכרח שהם יבקרו אצלכם בבית, אלא הוא יכול לבקר אצלם בביתם בלעדיך, באופן קבוע, וכן לעת הצורך, וכמובן גם לקחת איתו את הילדים כדי לשמחם. ודאי, כל זה אינו מצב אידיאלי, וראוי לאדם להתעלות על עצמו ולקבל את הורי בן זוגו בסבלנות יתירה, אך מן הדין אינו חייב ביתו של אדם הוא ביתו הפרטי ומותר לו לנהל בו את חייו כאוות נפשו כדי שירגיש טוב.

כך כותב רבנו הרמב"ם: "האומר לאשתו: אין רצוני שיבואו לביתי אביך ואמך אחיך ואחיותיך, שומעין לו, ותהיה היא הולכת להם כשיארע להם דבר. ותלך לבית אביה פעם בחודש ובכל רגל ורגל. ולא יכנסו הם לה אלא אם אידע לה דבר כגון חולי או לידה, שאין כופין את האדם שיכנסו אחרים ברשותו. וכן היא שאמרה: אין רצוני שיכנסו אצלי אמך ואחיותיך ואיני שוכנת עמהם בחצר אחת מפני שמריעין לי ומצירין לי, שומעין לה, שאין כופין את האדם שישבו אחרים עמו ברשותו" (הלכות אישות יג יז).

מה המקור לדברי הרמב"ם? כותב המגיד משנה: "דברים פשוטים הן אלה, וכן כתבו מן הגאונים ז"ל". דברי הרמב"ם לגבי דרישת האישה נמצאים גם בתשובת הרי"ף (מרמ) אבל הראב"ד קצת מסייג אותם וסובר שאם הבית הוא רכושו הפרטי של הבעל, ולא רכוש משותף של בני הזוג, הוא יכול לארח שם את בני משפחתו, ואין אשתו יכולה להתנגד לכך שהם יגורו בסניכתה, "אבל מבקשים מהן לסדר להן ענין שלא יצערו אותה בדירתן" (ראב"ד שם). כלומר, בונים את הסדרים כך שהם לא ימררו להן את החיים. המגיד משנה מחזק את דברי הרמב"ם: "ואני אומר: אין אדם דר עם נחש בכפיפה". הוא מכריע באמצע: יש לבית הדין לבדוק את המצב לאשורו. אם באמת בני משפחת הבעל "מריעים ומצירין לה וגורמין לה קטטה עם בעלה, הדין עמה" בדרישתה שילכו לגור במקום מכוח האישה, "לפי שהמדור הוא של הבעל ואינו שלה, לפיכך אינה יכולה למחות על ידך". אבל אם הבית הוא רכושם המשותף, אז חוזר הדין להיות שווה לשני הצדדים.

כמובן, כל המצב הזה הוא טרגדיה גדולה, ויש להתאמץ מאוד שיהיה שלום גם בין בני הזוג, וגם ביניהם והוריהם. אך אם זו בעיה בלתי-פתירה וחייבים להכריע: או שלום בין בני הזוג, או קירבה אל הוריהם, אז השלום בין בני הזוג מכריע. "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבקה באשתו" (בראשית ב כד). סיכום: אם הורי הבעל מצירים לאישה, אין הם חייבים להזמין אותם.

פנים מחייכות לאמך, לגלות אליה אהבה, לעודדה ולחזקה, ואדרבה מענה רך ישיב חמה. אולי אם תבקשי בהכנעה שלא תכבד עליך, היא תקבל זאת. מכל מקום עליך להעביר על מידותיך, וכל המעביר על מידותיו, מעבירים לו על כל הפשעים.

רג. כבוד אם לקויה בנפשה

שאלה: כיצד עלי לנהוג במצוות כיבוד אם שאינה בריאה בנפשה? אם ישנן רצונות שפעמים סותרים את ההיגיון הבריאה, נראה לי פשיטא שאין צורך לשמוע להם. אך מה בדבר רצונות הגורמים ממני לבזבז רב של אנרגיה נפשית, ואפילו אם מדובר רק בביקור אצל האם? מצד אחד אני רוצה שלאימי יהיה מעט נחת, אם לא מהסביבה הרחבה או לפחות ממני, ומצד שני זה בא על חשבון האנרגיה הנפשית שלי ולחץ פנימי. אני גרה אצל אבי, שהקים שוב משפחה ב"ה, עם אישה טובה, כך שהיא יותר מבסדר כלפי. יחד עם זאת יש לי כמובן קשר עם אמי. סבא שלי הוא האפוסטרופוס על אמי מזה שנים רבות, והוא כבר מיואש מלמצוא פתרונות. יחד עם זאת בריאות הנפש התפתחה מאוד בשנים האחרונות, ואני רוצה למצוא פיתרון קבוע לאמי. אבל כאשר אני מנסה לעשות משהו, אני מקבלת תגובות מקרובים אלי [כגון עובדת סוציאלית] שמה שאני עושה הוא קצת מסוכן, ואחר כך אני עלולה למצוא את עצמי כאפוסטרופסית על אמי, וחוזר מזה אסור לי לשקוע יותר מדי. בבדיקה זו כיוון שאני צעירה וזה יזיק לי.

תשובה: מסופר על רב אסי שהיתה לו אמה זקנה. אמרה לו שרוצה תכשיטין, השיג לה. אמרה לו אני רוצה גבר להתחתן איתו, אמר אני אחפש בשבילך. אמרה אני רוצה גבר יפה כמוך, עזב אותה ועלה לארץ ישראל (קידושין לא ב). פירש תוספות ר"י הזקן: "הכיר שנטרפה דעתה וברח שלא יוכל לצאת ידי שמיים". כתב הרמב"ם: "מי שנטרפה דעתו של אביו או של אמו, משתדל לנהוג עמהם כפי דעתם עד שירוחם עליהן. ואם אי אפשר לו לעמוד מפני שנשתטו ביותר יניחם וילך לו ויצוה אחרים להנהיגם כראוי להם" (הלכות ממרסו יז). הראב"ד היקשה עליו: "אין זו הוראה נכונה אם הוא ילך ויניח לו, למי יצווה לשמר". אמנם תמהו הפוסקים על השגתו של הראב"ד, הרי דברי הרמב"ם זהים למה שמסופר בגמרא. ולמעשה הלכה כרמב"ם שאם אין הבן יכול לעמוד בזה, כי הוא מסתבך במצבים בהם חייב להיות תקיף כלפי הוריו, מה שאינו תואם את מצוות כיבוד אב ואם, כלומר שנכנס לסתירות בלתי-פתירות, אז טוב שינתק מגע. אך לבקר אצל אמו ולתת לה כבוד ואהבה, זה ודאי חייבים, ואם זה אוכל אנרגיה, מה נעשה ומצוות רבות דורשות אנרגיה, ואנו מקיימים אותן בשמחה, ואת צריכה להיות שמחה שיש לך הזדמנות לעשות חסד לאמך, שאת חייבת לה כל כך הרבה, וצריך להקשיב בסבלנות מה שהיא אומרת, ולהתחמק בחכמה מדרישותיה הלא סבירות, לא להיכנס לעימותים וויכוחים, ואת צריכה להתכונן נפשית ושכלית לפגישות האלה, שהרי בוודאי כל הקשיים נושאים אותך אופי, ולכן עליך לתפוס מרחק רגשי מן המאורעות ולא לקחת ללב מה שאמך אומרת לך, אלא להתייחס באהבה וכבוד.

11. *Teshuvos V'Hanhagos*
R. Moshe Shternbuch

סימן רעז

שאלה: גדר כיבוד אב ואם באבי אביו וחמיו ובאשה נשואה

ברמ"א סי' ר"מ (כ"ד) יש אומרים שאין אדם חייב בכבוד אבי אביו (מהרי"ק), ואינו נראה לי אלא שחייב בכבוד אביו יותר מאבי אביו, ומביא כן ממדרש ב"ר ויגש (מ"ו, א'). ובביאור הגר"א מביא ממכות (יב.) שכן נעשה גואל הדם להרוג אבי אביו שאינו מצווה עליו ע"ש דמוכח שאין חיוב כיבוד באבי אביו ע"ש ברש"י, ובמק"א ביארתי שכל הדין

כן ע"ש שמסכים לזה הש"ך, אכן באחרונים נחלקו בזה וס"ל דלא חמיר לחייבו באבי אביו כאביו אלא שיש בכך מצוה קצת (עיין גליון הגרע"א בשם אליהו זוטא, העתיקוהו בפתח הגליון, ובבית לחם יהודה ע"ש, ועוד). ולהאמור לא חמור כ"כ לכבדו בגופו אצל אבי אביו אלא מפני נחת אביו, ומצוה לכבדו היינו מפני שאביו מתכבד בכך אבל לא מחמירין בזה ליהוי כמכבד אביו ממש, וכמו שביארנו.

ובזה ניחא קושיית ה"חיי אדם" למה אשה פטורה מכיבוד אביה ומשום שמחוייבת בכבוד בעלה, ותמה דנימא דכיון שגם הוא חייב בכבוד חמיו, א"כ אף היא חייבת לכבד אביה שהיא ובעלה חייבין בכבודו, ועיין בש"ך ס"ק כ"ב שהביא מהב"ח דהיינו רק כשאר זקנים חשובים, ובפת"ש הביא הרא"י מכאן דאשה נשואה פטורה מכיבוד אב, ולהאמור י"ל דאף אם חייב יותר משאר זקנים חשובים מ"מ קיל טובא מכיבוד אב בעלמא, ובאשתו לבעלה החיוב חמיר, שהיא חייבת בכבוד בעלה ולא דחינן לחיוב זה מפני כבוד חמיו דקיל.

והאחרונים פשיטא להו לדינא (ש"ך ר"מ ס"ק י"ט) שאשה נשואה פטורה מכיבוד אביה, אבל אם בעלה אינו מקפיד שוב חייבת מן הדין בכיבוד אביה מה"ת, ולדברינו יש לצדד בזה ולחלק דכיון שעיקר החיוב המוטל על האשה הוא כבוד בעלה, ואף שאינו מקפיד אם עסוקה בכבודו אין עליה עוון ומתעסקת שפיר בבעלה אף שאינו מקפיד, כיון שכבודו עדיף והוא עיקר חיוב האשה וכמ"ש, ורק אם אינה מתעסקת בכבוד בעלה כלל ומניחה גם כבוד אביה, כה"ג נחשב שמבטלת כיבוד אב וכמ"ש.

היוצא מכל דברינו, שחייב אדם לכבד אבי אביו מפני כבוד האב כשאביו חי, אבל לא חמיר או ככבוד האב עצמו, ואינו חייב לבטל ממלאכתו לחזור על הפתחים כמו באביו, ולאחר מיתת אביו כבודו רק יותר מוזקן בעלמא, אבל לא שייך לכיבוד אב, ולחמיו החיוב קיל ויש לומר שעיקרו מפני כבוד אשתו, ובאשת איש לאביה, נראה שאפילו בעלה לא ציוה, כיבוד בעלה קודם ויכולה להעדיף לעסוק בצרכי בעלה.

דבני בנים הרי הם כבנים (עיין יבמות סב: וקידושיין ד.) היינו לגבי הזקן שהם כמו בניו, אבל לנכדים לא שמענו שהוא כאביהם ושפיר אין עלייהו חיוב לכבדם כאב.

אכן נראה שאם אביו חי ומכבד אבי אביו כשיש לאביו בזה נחת רוח יש בזה מצות כיבוד אב, אבל לא חשוב ככיבוד אביו ממש, כיון שגופו לא נהנה רק שיש לו נחת רוח מזה. ואם מת אביו מכבד אבי אביו כשאר זקנים ויותר מפני שהוא גידל אביו, אבל אין גדר הכיבוד בזה כמו אביו ואמו. וא"ש בסוטה מט. שגידל נכדו כבן ולא כיבדו הנכד כבן ואמר לו שבר ברתוך אנא, ולדברינו ניחא כיון שהאמא לא קיימת שפיר אין חיוב על הנכד וכמ"ש. [מיהו כביאור הגר"א מחלק דבני בנות אינם כבנים ובני בנים כבנים ומובא כן בב"ר צ"ד].

וא"ש שבגמרא מכות הנ"ל מיירי שנהרג אביו ולכן אין חיוב. וכה"ג שזקיננו רצח את אביו אין כאן אפילו כיבוד כשאר זקנים אלא אדרבה מצותו שיהא הוא גואל הדם לכבוד אביו, שעצם ההריגה בזה היא כבוד אביו, אבל בעלמא כשאביו חי ומכבד אבי אביו ויש נחת רוח לאביו, יש בזה מצות כיבוד אב ואם שמהנה את אביו בכך.

וכעין זה בכבוד חמיו שהרמב"ם השמיט חיובו, אף שמפורש בילקוט פרשת יתרו שאדם חייב בכבוד חמיו, ולכן משה השתחוה ונשק לחותנו ע"ש, ועיין ברמ"א יו"ד רמ"ו (סעיף כ"ז) ובגר"א שם, ודעת הרמב"ם שעיקר החיוב לכבד חמיו הוא כדי לכבד בכך לאשתו, ולכן בהלכות אבל (פ"ב ה"ה) מביא שחייב להתאבל אם מתו חמותו או חמיו מפני כבוד אשתו, וזהו היסוד לכיבוד חמיו להרמב"ם שמכבד בכך את אשתו, ולכן אם אין לאשתו מזה הנאה, וכ"ש לאחר מיתתה אינו חייב לכבדם כלל.

והש"ך מביא בשם הב"ח (ר"מ ס"ק כ"ג) שכמו שאם אין לאב ויש לבן כופין אותו וזן אביו כפי מה שהוא יכול ה"ה שאם יש לבן הבן כופין אותו כפי שיכול, והיינו כמו בן שחייב לכבד אביו בגופו ולבטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים גם בנכד

12. *Yalkut Yosef*
R' Ovadia Yosef
1920-2013

מג. אם קיום מצות כיבוד אב ואם גורמת למתיחות בינו לבין אשתו, והדבר גורם להפרעה בשלום בית, פטור מלקיים המצוה, כשאי אפשר לו לקיימה על ידי שליח. ומכל מקום ירבה בדברים עם אשתו בחשיבות קיום מצות כיבוד אב ואם, ויפציר בה שתסכים שיקיים מצוה יקרה זו. [וראה לעיל פרק ב' לענין לשלוח את הוריו למושב זקנים]. וישתדל שלא להגיע לבית הוריו יחד עם אשתו, אך הוא עצמו יבקר אצלם להפיס את דעתם. [ואם יש עימות בין אשתו להוריו, לא יכעס על אשתו, אך ראוי לו להשתיקה בנחת ולומר לה לנהוג כלפיהם בדרך ארץ, כדי להפיס את דעת אביו ואמו]. (מג)

כט. בעת זקנותם של אביו ואמו לכתחלה לא ישלחם למושב זקנים, אלא יכניסם לביתו, והוא ובני ביתו יטפלו בהם. אך אם הדבר יגרום שהמקום יהיה צר מאד, או שיפריע לשלום בית, או שלתועלת הוריו עדיף שיהיו במושב זקנים, או שהבן מתגורר בעיר אחרת [כפי המבואר להלן], עדיף שישלחם למושב זקנים. וכן אם אין האב חפץ לישב בביתו של הבן, ונוח לו יותר במושב זקנים, חייב הבן ליתן לאביו מעות לצורך מזונו, כל היכא שאין לאב ויש לבן. (כט)

יב. חולה במחלת אלצהיימר ר"ל שדעתו מטורפת עליו, והבן מוכן להחזיקו בביתו ולטפל בו, אך ברור לו בודאות שלפעמים לא יוכל לשלוט בעצמו ויתפרץ ויצעק על אביו שלא כדין כשיעשה מעשי שטות. יש מי שאומר שאם טובת האב היא להיות אצל הבן למרות הגערות שישמע מהבן, יחזיקו הבן בביתו כי זו היא הטובה האמתית שלו וזהו רצון התורה. והבן יתפלל שלא תבוא תקלה על ידו ואף אם יכשל יסלח לו השי"ת. אך לדינא נראה שיותר עדיף שישלח אותו למושב זקנים, ושם יטפלו בו כצורכו. (יב)

כו. מי שאביו זקן או חולה, ויש לבן בת צעירה, ואביו מבקש ממנו שישלח אותה אליו לעזור לו בעת חוליו, וגם האב צריך לבתו שתעזור לו, ראוי להקדים את אביו ולשלוח את בתו לעזור לו. (כו)

13. Gra
R' Eliyahu Kramer of Vilna
1720-1797

כי חביבות ואהבת הדיקות הקב"ה יחי' ציוס כסוא גלוי כל כך זישראל עד זיקרלו לו סס איחי כח"ס אמלאך זמחן חשקך גם לא יבחו לי. ע"כ יעוצו כי דבק זאשתי. מורה על ענין זעלית ולא על מעשה אישות רק שכל ימיו יחי' טורח ועמול על פרנסתה ולא על פרנסת אב ואם ויחי' לזכר אחד פי' לענין קרבות המשפחה. כמו. כי אחיו זשריתו הוא. אל כל שאר זשר שקרוזי אשתי פסולים עליו כקרוזי עליו: ויהיו זשיס ערווים האדם ואשתי ולא יחזוטו.

"He should cling to his wife" This means acting as a husband not in a physical sense but that he should spend all of his days straining and struggling for her support, not for the support of his father and mother.

אָהַבַת עֲצָמוֹ

כי טבע הוא באנוש שהטבע בו הבורא, שיהא אוהב את עצמו, ואדם קרוב אצל עצמו ואוהב את עצמו יותר מכל העולם ומכל דבר שבעולם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו. אבל יש רעה חולה, רעת היצר הרע שאוחזו שמורות עינים ועושה את האדם שיהא כחולה וכשבור אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, וגורם רעה לעצמו, מנפש ועד בשר וכלה באופן שאין שום שונא בעולם יכול להרע לו כמעשהו ממנו, וזה שמוט גדול. ובאמת אמרו (סוטה ג, א): אין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות. שמי שהוא שוטה, לפעמים יביאהו שטותו להיות מאבד עצמו לדעת, רחמנא לצלן. ומי שיש לו מוח בקרקרו יתן אל לבו, שראוי לאדם לאהב את עצמו גופו ונשמתו אליו ואסף שכר טוב בעמלו, שתתענג בדשן נפשו ואף בשרו ישכן לבטח:

14. Pele Yo'eitz
R' Eliezer Papo
1785-1828

ולפי השכל הישר ראוי לאדם לאהב את גופו יותר מממונו, ומוב פת חרבה בשלחה ומנוחה מהון יקר גפיש במרחא (משלי י"א). ואם הרחיב ה' את גבולו, יתן לבסוף מוצא להמציא מרגוע לגופו, ולא יהא עמל בעולם הזה על בצע כסף, אלא אם יש לו – ייטיב לגופו, ויהיה גומל נפשו איש חסד, ובלבד שלא יהא בסוכאי יון, בזוללי בשר, אוכלים למענדנים, מרבים בטיילים ימים ולילות, מרבים במשגל בתרנגולים, כי כל אלה מנפיש ועד בשר וכלו, באשר יתפאר עוד במקומו. ועל הכל צריך שמירה מן הפעם, שהרי אמרו (קהלה יא:א) ^{מזרח החכמה} הסר פעם מלבך והעבר רעה מבשךך:

ומי שאינו נשמר מכל דבר המזיק לגופו, נמצא שהוא אויב לעצמו ומבקש רעתו ועתיד לתן את הדון, שאם החובל באחרים עברה היא בידו, על אחת כמה וכמה החובל בעצמו, ועובר שארו אכזרי. ועל אחת כמה וכמה צריך לשמר עצמו במקום דאיכא אפלו ספק ספקא של פקוח נפש, ואם מכניס עצמו למקום סכנה על הנאת ממונו, נמצא שממונו חביב עליו מנפשו, ואם עושים לו גם, מנפין לו מזכיותיו, נמצא שמוכר זכיותיו ורב טוב הצפון לו לעולם הבא, מתן שכרן של מצוות, על ממונו כל שהוא, שהוא כלה ואבד וגם ענוש וענש, וכדאי הוא להתחייב בנפשו על דעבר אמימרא דרחמנא שהזוהיר: השמר לך ושמר נפשך מאד (דברים ד"ט), ונשמרתם מאד לנפשתיכם (שם טו). לכן לא יעמד אדם במקום סכנה, כגון בדרכים שהם מסכנים או דרך ימים ונהרות, אלא אם כן הוא מוכרח בהכרח גמור משום כדי חייו, ויוליד עמו אנשים מזינים ללוחותו כדי למעט הסכנה על-פי דרך טבע. ואם יכול לילך דרך יבשה, לא ילך דרך ימים ונהרות, שהם יותר מסכנים. ולפי מה שהיא הסכנה, כך אם עושים לו גם מנפין לו מזכיותיו. ולכן כל מה שיוכל למעט הסכנה על-ידי ממונו או טרחה ותרע, הרי זה זריז ונשפר, והשבת יתר על החוצאה, ומצות ונשמרתם מאד שמוקים כדאי היא שתגן להצילו מכל צרה ולהניח ברכה אל ביתו, ויהיה שלם בגופו שלם בממונו (ונכתב עוד בזה לקמן ערך "שמירה"):

ועקר אהבה שיהא את עצמו גופו ונשמתו צריך שיהא נמשכת מאהבת בוראו, כמו שאדם אוהב את כלי תשמישו ומקפיד עליהם שלא יאבדו ולא ישברו מפני שאוהב את עצמו ורוצה להשתמש בהם, כך יקפיד על גופו ונשמתו יותר ויותר שלא יאבדו ולא ישברו, שהם כלי שרת לשרת בהם לפני האדון ה'. וזה יהיה כל פגנתו בשמירת גופו ונשמתו, ויכלכל דבריו במשפט, וה' יהיה בעזרו והיה אדירו: